

เหล่าพี่น้อง : วิถีชีวิตของผู้คน

ฉลาดชาย รมิตานนท์

ศูนย์สตรีศึกษา

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ตำรวจ หมอคู และสื่อมวลชนล้วนพากันคาดการณ์ว่าสงกรานต์ปีนี้จะมีคนตายมากเป็นประวัติการณ์ ส่วนใหญ่จะเกิดจากอุบัติเหตุบนถนนหนทาง จึงมีการเตือนกันไว้ว่า “เมาอย่าขับ” เหล่าจึงเป็นหัวข้อของการถกเถียงในหลายวงการ โดยเฉพาะเมื่อขบวนการคนจนนำเสนอปัญหาเหล่าพี่น้องให้รัฐบาลพิจารณายกเลิก พ.ร.บ. สุรา พ.ศ.2493 ซึ่งเป็นฐานของการผูกขาดเหล่าโดยบริษัทเอกชน พร้อมกับ เปิดให้ชาวบ้านผลิตและจำหน่ายเหล่าได้อย่างถูกกฎหมาย ประเด็นนี้อาจทำให้บางคนที่ไม่เข้าใจมองไปว่าการเรียกร้องของชาวบ้านเป็นเรื่องไม่ชอบธรรมเพราะผิดทั้งกฎหมายและผิดทั้งศีลธรรม

วันนี้เราลองมาดูเรื่องนี้กันว่ามันมีที่มาที่ไป เบื้องหน้าเบื้องหลังอย่างไรบ้าง

พอพูดถึง “เหล่า” คนจำนวนไม่น้อยก็มักจะคิดถึงเรื่อง “เมา” ควบคู่กันไปและเมื่อคิดถึงเรื่องเมาแล้วก็มักจะคิดไปในด้านลบเป็นส่วนใหญ่ ทั้ง ๆ ที่คำว่า “เมา” อาจมีความหมายในด้านดีควบคู่อยู่ด้วย แต่เราก็เลือกเอาเฉพาะด้านไม่ดีมาพูดกัน อย่างเช่น “เมาไม่ขับ” เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ หลายคนอาจไม่ค่อยสะดวกรใจกับข้อเรียกร้องของคนจนที่บางตอนระบุว่า “เหล่าเป็นวิถีชีวิตของคน” นั้นนะซี..... เป็นวิถีชีวิตในแง่ไหนอย่างไร มันเป็นอบายมุขไม่ใช่หรือ ถ้าใช่แล้วละก็จะสนับสนุนชาวบ้านทำไมในเมื่อมันเป็นสิ่งเลวร้าย

ในเอกสารข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาเหล่าพี่น้อง โดยอนุกรรมการแก้ไขปัญหาเหล่าพี่น้องที่รัฐบาลโดยนายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ รมช. เกษตรฯ ลงนามแต่งตั้งขึ้นมาทำงาน เมื่อ 12 มิถุนายน 2544 มีข้อความตอนหนึ่งระบุว่า “...ทั้งนี้เราพบว่าในวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนพิธีกรรมทุกอย่าง โดยเฉพาะทางภาคเหนือของไทยซึ่งเกี่ยวข้องกับผีเกี่ยวข้องกับข้าว การเกิด แก่ เจ็บ ตาย รวมไปถึงงานบุญต่าง ๆ ก็ต้องใช้ “เหล่า” เป็นสื่อถึงความศรัทธา

ข้อความข้างบนนั้นแหละที่สะท้อนว่า “เหล่าเป็นวิถีชีวิต” กล่าวคือ

ข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทย การปลูกข้าวจะได้ผลหรือไม่ได้ผลเป็นความเป็นความตายเลยทีเดียว คนไทยรู้จักคัดเลือกพันธุ์ข้าว รู้ว่าจะปลูกข้าวตรงไหน ในฤดูอะไร รู้จักอุปนิสัยข้าวว่าพันธุ์ไหนชอบน้ำมากก็ปลูกในนาดำหรือนาหว่าน แต่ถ้าปลูกในที่ดอนน้ำน้อย ข้าวอยู่ได้เพราะน้ำฝน ก็เลือกและคัดสรรเมล็ดพันธุ์อีกชนิดหนึ่งที่เราเรียกกันทั่วไปว่าข้าวไร่ ในที่ลุ่มมีน้ำมาก

เกินไปในบางช่วง แต่พอไปถึงอีกบางช่วงน้ำก็จะน้อยไม่พอเลี้ยงต้นข้าว จะทำอย่างไร? พวกเขา ก็พากันคิดค้นและร่วมกันสร้างระบบชลประทานขึ้นมาแก้ปัญหา ทำกันมาเป็นหลายร้อยปีแล้ว ถ้าข้าวไม่งามพวกเขาก็จะใส่ปุ๋ย ชีวีว ชีควาย ข้าวก็งามขึ้นมาให้ชื่นใจ ที่ว่ามานี้เป็น “ความรู้พื้นบ้าน” เกี่ยวกับธรรมชาติที่ผ่านการปฏิบัติอย่างได้ผลมาเป็นร้อยเป็นพันปี เป็นความรู้ที่ถ่ายทอดปรับปรุง แก้ไขกันมาจนช่วยจรรโลงให้สังคมชาวไร่ชาวนาสามารถฟันฝ่าอุปสรรคขวากหนามมาจนถึงทุกวันนี้

อย่างไรก็ตามบางครั้งบางคราวชาวไร่ชาวนาก็เผชิญกับภาวะฝนแล้ง น้ำท่วม ลมพายุ ฝูงสัตว์แมลงลงกินข้าว ภาวะเหล่านี้บางครั้งก็คาดการณ์ไม่ได้ หรือจะจัดการตามความรู้พื้นบ้านบนฐานของ “ธรรมชาติ” แต่เพียงอย่างเดียวก็ไม่ได้ จำเป็นจะต้องสร้างความรู้ว่าด้วย “อำนาจเหนือมนุษย์-เหนือธรรมชาติ” ขึ้นมาเพื่อจัดการกับปัญหาเหล่านั้น ดีกว่าจะงอมือองตีนยอมรับสภาพของการอดอยากขาดแคลนอาหารโดยไม่พยายามต่อสู้

อำนาจที่ว่าเป็นคือ วิญญาณ ภูติ ผี สาง เทวดา อำนาจฟ้า อำนาจน้ำ อำนาจป่า อำนาจดิน ในความเชื่อของคนไทยและอีกหลาย ๆ สังคม-วัฒนธรรมในโลกทุกสิ่งทุกอย่างมีผีมีวิญญาณคอยปกป้องดูแล ดินก็มีผี ดอยก็มีผี ป่าก็มีผี ห้วยหนองคลองบึง แม่น้ำ ทะเล มหาสมุทร ต่างก็มีผี ไนไร่ในนาก็มีผี ถ้าจะทำนาปลูกข้าวให้ได้ผล นอกจากจะใช้ความรู้พื้นบ้านว่าด้วย เมล็ดพันธุ์ ดิน น้ำ ลม และแสงแดด อย่างเต็มที่แล้ว ยังจะต้องพึ่งพาอาศัยความรู้ที่จะติดตัวหรือเข้าถึง “อำนาจ” ของผี สาง เทวดา ฟ้าดิน อีกด้วย

ความรู้ในด้านนี้คือเรื่องของลัทธิความเชื่อ และพิธีกรรมที่จะเข้าถึงอำนาจเหล่านั้น

ในการทำพิธีกรรมไม่เพียงแต่จะต้องมีผู้ประกอบพิธีกรรมที่ทรงความรู้เท่านั้นไม่ ยังจะต้องใช้เวทย์มนต์คาถา และอีกหลายสิ่งหลายอย่างในรูปของเครื่อง เช่นสังเวทย์ที่จะเผยแพร่เข้าสู่อำนาจเหล่านั้น

“เหล่า” เป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญของการเข้าถึงซึ่งอำนาจ ไม่ว่าจะอำนาจนั้นจะเป็นเทพ เทวดาที่บูชาโดยเจ้าพระยามหากษัตริย์ หรือจะเป็นผีนา ผีน้ำ ผีป่า ผีฝ่ายของชาวบ้าน ไม่ว่าจะผู้ประกอบพิธีกรรมจะเป็นพราหมณ์ปุโรหิต รัฐมนตรีเกษตร หรือหมอผีของชาวบ้าน ชาวป่า ชาวดอย ก็มักหนีไม่พ้นต้องใช้เหล่าเข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเข้าถึง

การผลิตในไร่นา ป่าเขา เป็นเรื่องสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านมาแต่โบราณกาล ฉันท ไค เหล่าก็ได้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวบ้านตามขั้นตอนการผลิตต่าง ๆ มาโดยตลอด ฉันทนั้น

นอกเหนือไปจากนั้น วงจรชีวิตของผู้คนยังต้องหมุนเวียนเปลี่ยนผันไปตามเวลา เกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ เดินทาง ย้ายถิ่นฐาน เปลี่ยนอาชีพ เกิดอุบัติเหตุแต่รอดตาย ขึ้นรัชกาลใหม่ ศักราชใหม่และโอกาสอื่น ๆ อีกมากมายที่มีความสำคัญต่อความสัมพันธ์ของมนุษย์

การเกิด ไม่ใช่เป็นเพียงแค่ทารกคลอดออกมาจากท้องแม่แค่นั้น หากแต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ที่พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ครอบครัว กลุ่มเครือญาติ และชุมชนได้สมาชิกคนใหม่ จึงจำเป็นจะต้องแน่ใจว่า อีกหนึ่งปาก หนึ่งท้อง และอีกหนึ่งแรงงานในอนาคตจะต้องอยู่รอดปลอดภัย คนสมัยนี้ก็จะพึ่งหมอ พึ่งความรู้และเทคโนโลยีการแพทย์สมัยใหม่แต่ประการเดียว แต่ชาวบ้านชาวชนบทไทยมักต้องแสวงหาความมั่นใจว่าลูกที่เกิดจะไม่ตาย ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย จึงขออำนาจผี เทวดา อารักษ์ เข้ามาช่วยอีกแรงหนึ่งด้วย “เหล้า” ก็อาจเข้ามามีบทบาทไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง อย่างน้อยก็เฉลิมฉลอง

การแก่ ก็เช่นกันมันไม่ใช่เป็นเพียงแค่หลายปีผ่านไป วัยมากขึ้นเท่านั้นไม่ จากที่เคยเป็นพ่อ-แม่ ก็กลายเป็นปู่-ย่า ตา-ยาย มีลูกหลานมากมาย ไร่ นา วั ว ควายก็เพิ่มพูน จากเด็กหญิง เด็กชาย เติบโตขึ้นมากกลายเป็นหนุ่ม สาว สมควรบวชก็บวช สมควรเรียนก็เรียน สมควรมีเหย้ามีเรือนก็มี โอกาสเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแก่ทั้งสิ้น งานบวช งานหมั้นงานหมาย งานแต่งงานเป็นการปรับเปลี่ยนบทบาท หน้าที่หรือจะพูดว่าเป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ที่มีความสำคัญต่อชีวิตของสัตว์สังคมมากบ้างน้อยบ้างตามแต่กาลเทศะและเงื่อนไขแวดล้อมต่าง ๆ และการปรับความสัมพันธ์เช่นนี้ก็มักจะไม่พ้นการทำพิธีกรรมและเฉลิมฉลอง

การเจ็บ แม้ว่าจะถือว่าเป็นปกติวิสัยของมนุษย์ แต่การเจ็บการใช้ถ้าไม่ให้มันเกิดขึ้นได้ก็ดีที่สุด แต่ถ้าเกิดเจ็บเกิดไข้ขึ้นมาทำอย่างไรจะป้องกันไม่ให้รุนแรงจนถึงพิการหรือตายได้ ขึ้นอยู่กับว่าในสังคมนั้น ๆ มีวัฒนธรรม หรือความรู้ว่าด้วยเรื่องการเกิด การแก่ การเจ็บไข้และการตายของมนุษย์ว่าอย่างไร สาเหตุการเจ็บไข้ได้ป่วยของความเชื่อแบบไทย ๆ มีหลายเหตุ ตั้งแต่ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ในร่างกายแปรปรวน ฟ้าผ่า คนทำ เทวดาทำ กรรมเก่า ดวงดาวส่งอิทธิพลประเภทพระศุกร์เข้าพระเสาร์แทรก กินผิด อยู่ผิด ขวัญหาย และยังมีเหตุอีกมากมายจรรยาไม่หมด วิธีรักษาที่ตั้งแต่ใช้สมุนไพร เวทย์มนต์คาถา ไฉฉี ไหว้ผี ทำบุญ ทำทาน บัดรั้งความ สะเดาะเคราะห์ต่ออายุ สืบชะตา เรียกขวัญ ร้องขวัญ มัดมือ เป็นต้น ตัวเหล้าเองในบางครั้งก็ถือเป็นยา สมุนไพรบางตำหรับต้องดองเหล้าจึงจะให้ผลชงัด ส่วนในพิธีกรรมเช่นไหว้ สะเดาะเคราะห์ต่าง ๆ ขาดเหล้าไม่ได้ เว้นแต่พิธีพุทธและอิสลาม

ตาย ถ้าเลี้ยงได้คนส่วนใหญ่ก็ไม่อยากตาย แต่สุดท้ายก็ต้องตายเหมือนกันหมด ประเพณีการทำศพของคนไทยมักจะมีคนมาช่วยงานกันไปมาเล็กน้อยตามฐานะ พิธีศพจึงไม่เพียงแต่เป็นการจัดการให้กับผู้ตายได้ไปสู่สวรรค์หรือโลกของบรรพบุรุษเท่านั้น มันยังเป็นการต่อยอดความสัมพันธ์ของคนที่ยังอยู่ว่าจะคบหาช่วยเหลือกันต่อไปหรือไม่ ถ้าไม่ ก็ไม่ต้องไปเผาผีกัน

ดังนั้นงานศพตามชนบทจึงมักจะเลี้ยงข้าวเลี้ยงเหล้าคนมาช่วยงาน เพราะเป็นการประสานความสัมพันธ์กันต่อไป

เดิมทีชาวบ้านต้มเหล้าเอง แต่เมื่อห้าสิบปีเศษ ๆ มานี้ รัฐเข้ามาผูกขาดการทำ
เหล้า ชาวบ้านต้มเองไม่ได้ผิดกฎหมาย ความวุ่นวายจึงเกิด ณ จุดนั้น
